

KERK EN STAAT

DOOR

DR. J. TH. DE VISSER
OUD-MINISTER VAN ONDERWIJS

DERDE DEEL
NEDERLAND
VAN 1796 TOT OP HEDEN

A. W. SIJTHOFF'S UITGEVERSMAATSCHAPPIJ — LEIDEN

WOORD VOORAF.

Aan het einde van mijn arbeid gekomen, begin ik met een woord van dank voor het gunstig onthaal, hetwelk de twee vorige deelen over het algemeen hebben gevonden. Inzonderheid ben ik geleerden als Prof. Brugmans, Dr. Japikse en Mr. Borret erkentelijk voor hunne waardeerende beoordeeling, terwijl het mij niet minder dankbaar heeft gestemd, dat zoovelen, inzonderheid predikanten van verschillende richting, van hunne ingenomenheid met mijn werk hebben doen blijken. Laat mij hopen dat zij allen door het laatste gedeelte van mijn arbeid niet teleurgesteld zullen worden.

Bij het opsporen van de oorspronkelijke bronnen, is het mij gelukt een stuk te vinden, dat tot nu toe zoek was. Ik bedoel het uitvoerig rapport, dat tijdens de napoleontische periode van 1810—1813 baron d'Alphonse, de intendant-generaal van binnenlandsche zaken, over de kerkelijke organisatie in de hollandsche departementen aan minister Bigot te Parijs zond. In de „Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland 1810—1813” deelt Prof. Colenbrander mede, dat dit rapport overal te vergeefs is gezocht (2e dl. bladz. XXIV noot en LV). Ook mijne pogingen slaagden aanvankelijk niet, totdat ik dit „bien volumineux rapport” ten slotte in originali ontdekte in het archief van het Departement van financiën. Als Bijlage VI is het achter in dit deel opgenomen. In de getallen, in het rapport vermeld, schuilen b.v. op de bldz. 761, 762, 765 fouten, ten gevolge waarvan soms het totaal niet klopt met de opgetelde cijfers. Echter valt thans niet meer na te gaan, hoe die fouten zijn te herstellen. Bovendien heb ik uit de bronnen het bekende werk van Ypey en Dermout „Geschiedenis der Ned. herv. kerk” hier en daar verbeterd of aangevuld.

Ook vestig ik er de aandacht op, dat in de hoofdstukken XVII, XVIII en XIX al de wettelijke bepalingen, die op de daár behandelde onderwerpen betrekking hebben, naar de jongste gegevens der verschillende departementen zijn bijgewerkt.

Omdat dit deel onmiddellijk aansluit aan het tweede deel, is daarvoor geen inleiding geplaatst. Het slothoofdstuk is daarentegen uitgebreider dan in de vorige deelen, omdat daarin de slotsom, waartoe mijn onderzoek leidde, is samengevat.

Tot mijn spijt is mij gebleken dat bij den overgang van bladzijde 448 op 449 van het tweede deel enkele regels zijn uitgevallen, ten

WOORD VOORAF

gevolge waarvan de zin niet loopt. Op den laatsten regel van bladz. 448 : „Op de vraag hoe het komt dat de kerk zulk een belangrijk recht” moet onmiddellijk volgen, „dat zij steeds had uitgeoefend, prijs gaf en in de handen der overheid legde, is het eenvoudige antwoord : de druk der overheid. Vooral veel wekelijksche bededagen kwamen voor, zooals in Gelderland in Juli 1624 met het oog op de „pest, dure tijd en heftige oorlog” ; zooals in geheel het land in Mei 1629, gedurende het beleg van den Bosch ; zooals de algemeene wekelijksche bededagen in Mei 1631 met het oog op den te voeren krijg ; zooals de boetpredicaties in Leiden in September 1635”, en dan sluit daaraan aan de bovenste regel van bladz 449 : „ten tijde van de pest” enz.

d. V.

Den Haag, Juni 1927.

INHOUDSOPGAVE.

HOOFDSTUK I	De scheiding van staat en kerk in de Nationale Vergaderingen van 1796 en 1798	1— 78
HOOFDSTUK II	De sinds 1801 opkomende reactie	78— 86
HOOFDSTUK III	Toenemende inwerking van den napoleontischen geest op de verhouding van staat en kerk	86— 92
HOOFDSTUK IV	De roomsche koning en de hervormde kerk	92—129
HOOFDSTUK V	Het cesarisme van Napoleon over en in de kerk	129—202
HOOFDSTUK VI	Onder den Souvereinen Vorst en Koning Willem I	202—259
HOOFDSTUK VII	Willem I als opperbestuurder der Nederlandsch-hervormde kerk tegenover de afgescheidenen	259—281
HOOFDSTUK VIII	J. R. Thorbecke	282—300
HOOFDSTUK IX	Guillaume Groen van Prinsterer	300—334
HOOFDSTUK X	De beteekenis der grondwetsherziening onder Willem II voor de verhouding tusschen staat en kerk	334—365
HOOFDSTUK XI	Langzaam doorgezette scheiding van staat en kerk onder het eerste ministerie-Thorbecke (1849—1853)	365—387
HOOFDSTUK XII	Het ministerie-van Hall en de wet tot regeling van het toezicht op de onderscheidene kerkgenootschappen	387—419
HOOFDSTUK XIII	Strijd over de verhouding van staat en kerk in de Staten-Generaal van 1854—1887	419—479
HOOFDSTUK XIV	De grondwetsherziening van 1887 en het Hoofdstuk „Van de godsdienst”	479—499
HOOFDSTUK XV	Vooral de financieele verhouding van den staat tot de Nederlandsch-Hervormde Kerk in de Staten-Generaal aan de orde	500—510

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK XVI	De Grondwetscommissies van 1905, 1910 en 1918 en het Zesde Hoofdstuk der Grondwet, benevens de Staatscommissie voor de Kerkgenootschappen van 1921	511—539
HOOFDSTUK XVII	De Staat en de bid- en dankdagen sinds 1801	539—557
HOOFDSTUK XVIII	De Staat en de Zondagsrust sinds 1810	557—596
HOOFDSTUK XIX	De Staat tegenover openbare Godloochening en Godslastering . . .	596—603
HOOFDSTUK XX	Slotsom	603—648
BIJLAGEN		649—810
REGISTER		811—818